

Nicolae ENCIU

Doctor habilitat în istorie, Institutul de Istorie. Domenii de interes științific: istoria contemporană a românilor și universală, demografia contemporană. Cărți publicate: *Scrierea și rescrierea istoriei. Tendințe recente în istoriografia rusă de reinterpretare a participării Rusiei țariste la Primul Război Mondial*, Chișinău: ARC, 2016; 1918. *Pe ruinele imperiului spulberat de istorie. Basarabia în pragul modernității*, ARC, Chișinău, 2018; *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*, București: Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2018; *Emmanuel de Martonne – l'avocat de la Roumanie à la Conférence de Paix à Paris en 1919-1920 en matière de Bessarabie*, Mauritius: Éditions Universitaires Européennes, 2018 etc.

ORAȘUL ȘI JUDEȚUL BĂLȚI DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN ANUL MARIII UNIRI

1. Argument. Așa cum anul 1918 a marcat făurirea statului național unitar român, prin revenirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei în spațiul de cultură și civilizație românească, inaugurând astfel un nou cadru de dezvoltare și o nouă etapă a evoluției sale istorice [1], a fost firesc ca perioada dintre cele două războaie mondiale să atragă atenția unor numeroși cercetători. S-au realizat, ca urmare, numeroase studii și culegeri de documente atât asupra unor diverse aspecte și probleme privind istoria politică, social-economică, demografică și culturală, cât și sinteze asupra perioadei interbelice în ansamblul ei.

Cu toate acestea, cercetarea sistematică a numeroaselor și complexelor probleme pe care le ridică evoluția social-economică în această perioadă mai are încă în față un spațiu larg de investigare, mai ales sub raportul studierii la nivel regional și local, în special prin valorificarea bogatului material de arhivă existent, astfel încât sintezele în curs de elaborare să aibă la îndemână elementele necesare unui tablou de ansamblu al perioadei interbelice cât mai nuanțat și mai cuprinzător posibil.

Așa cum pe bună dreptate s-a menționat în literatura de specialitate, o vreme îndelungată

istoria națională a fost scrisă „de sus” și neapărat „de la centru”, ocupându-se cu predilecție sau chiar exclusiv de destinul, cariera și faptele oamenilor mari, de marile probleme ale păcii și războiului sau de evoluțiile macro-economice și sociale [2]. Între timp, grație căderii comunismului și trecerii la o societate democratică, liberală și plurală, Clio își revizuieste cu necesitate obiectivă perspectivele, considerând demne de interes inclusiv istoriile locale și cele regionale, cu mase anonime sau indivizi ordinari, oameni de rând, în exercițiul activităților de fiecare zi, cu problemele, temele, aptitudinile și viziunile lor asupra lumii [3].

Pornind de la cele expuse și urmărind combaterea unor aserțiuni în contradicție cu realitățile perioadei interbelice, prezentul demers oferă o imagine panoramică a istoriei orașului și județului Bălți de la începuturi până în anul Marii Uniri, constituind un preambul la o abordare mai amplă, la nivel regional / județean și local, a mersului și rezultatelor aplicării reformei agrare din anii 1918-1940 în cuprinsul orașului și județului Bălți. Rezultat al unor investigații efectuate la Arhivele Naționale ale României din București și la Arhiva Națională a Republicii Moldo-

va, demersul nostru se vrea a fi o contribuție la istoria locală și cea regională a Basarabiei interbelice, urmărind reconstituirea unui important capitol de istorie și retrologie agrară.

2. Teritoriul și populația. Cu o etimologie interpretată de unii autori ca «бѣлый» (alb, frumos), în timp ce majoritatea cercetătorilor insistă asupra obârșiei numelui de la românescul „*baltă / bălți*” [4], - explicând acest lucru prin faptul că valea Răutului „e foarte băltoasă” [5], - începuturile localității Bălți se pierd în negura vremurilor. O lungă perioadă de timp, evenimentele din regiunea apei Răutului cu toți afluenții săi, precum și viața moldovenească desfășurată pe această vale mănoasă, au fost grav perturbate de numeroasele cete de tătari, care își primblau la pășune turmele de oi și hergheliile de cai [6].

Respectiv, nu numai etimologia, ci și momentul primei atestări documentare a localității Bălți constituie obiectul unei vii dezbateri istoriografice, începute încă în primii ani interbelici și ajunse până în zilele noastre, fără să fi condus la stabilirea unui consens în această privință.

I. Iosifescu, bunăoară, directorul publicației bălțene „Basarabia economică și socială”, afirma că localitatea ar fi fost întemeiată în 1366 între două râuri, - Răut și Răuțel - de către niște țărani moldoveni [7]. Ștefan Ciobanu, la rândul său, fără a indica o dată anume („Istoria acestui oraș se pierde în negurile trecutului”), considera că, „după tradiție”, Bălți ar fi existat în veacul al XV-lea, când a fost devastat de tătari, iar „ca târg”, a apărut la începutul veacului al XVIII-lea [8]. La fel de vagi sunt și informațiile furnizate de Serviciul statisticii regionale din Chișinău, condus de Eugeniu N. Giurgea, specificându-se doar că, „după date vechi, istorice, această localitate a vechii Moldove a fost arsă de către tătari sub conducerea lui Ghirei Han” [9].

În perioada postbelică, autorii preocupați de istoria or. Bălți au susținut că localitatea respec-

tivă ar fi fost menționată în documente datate cu 1401, 1421 sau 1491, însă cu numele Zăvodine, fără să fi demonstrat ipoteza în cauză [10]. La fel de lipsită de suport documentar este și frumoasa legendă despre principesa Mazovețki, sora kneazului lituanian Vladislav al II-lea Jagello, care, alungată fiind din propria-i țară, ar fi ajuns, pe la 1421, pe malurile râului Răut și, îndrăgind aceste locuri, și-ar fi ridicat și un castel [11].

Din toate opiniile și versiunile formulate, pare să fie mai plauzibilă argumentarea prof. univ., dr. Teo-Teodor Marșalcovschi, care demonstrează, în baza unor documente și materiale originale de arhivă, că prima atestare documentară a localității Bălți este din 4 octombrie 1620 [12].

Oricum, dincolo de frumoasele legende, ipoteze și opinii formulate de-a lungul timpului, cert este că Bălți a intrat în atenția istoricilor de pe la mijlocul secolului al XV-lea, când localitatea a fost prădată și arsă de tătarii de sub conducerea fondatorului și celui dintâi conducător al Hanatului Crimeii, Hadji Ghirai (1396-1466). După puțin timp, localitatea a fost reconstruită și repopulată de moldoveni, ruși, armeni, evrei și niște coloniști germani, care practicau cu predilecție grădinăritul, comerțul și geambășia [13].

În general, fără să fi avut o personalitate distinctă în primii ani de existență, soarta localității zămislite la confluența Răutului cu Răuțelul a fost aproape identică cu aceea a Hotinului sau a Sorocii, căci ori de câte ori cele două cetăți erau ocupate de străini, orașul Bălți împărțea inevitabil aceleași consecințe. Scriitorul și publicistul Dumitru Iov (1888-1959) menționa în această privință că, „deși izolat în inima Basarabiei și grănicerit de bălți, orașul a fost deseori pustiit de vrăjmașii flămânzi veniți de peste Nistru. Când cetățile Hotinului și-a Sorocii îngenunchiau rezistența lor, soarta orașului Bălți era cunoscută: pârjolul nu se oprea la barierele târgului” [14].

Așa s-a întâmplat inclusiv în 1711, când Petru cel Mare al Rusiei, bătut de turci la Stănițești, a trebuit să lase în Bălți mari cantități de provizii destinate armatelor rusești, care însă au fost iarăși prădate de tătari [15].

Refăcut, iarăși, „din cenușă, în vadul negustorilor de cai vestiți care se adunau la iarmaroace lăsând bani grei și nădejdi multe” (D. Iov), în momentul răpirii teritoriului dintre Prut și Nistru de către Rusia țaristă în 1812, Bălți era un târgușor aflat în proprietatea particulară a boierului Alexandru Panaite și aparținea ținutului Iași – unul din cele 21 de ținuturi în care era împărțită Moldova până în 1812 [16].

Un moment important în istoria localității s-a produs la 19 aprilie 1818, zi în care împăratul Rusiei Alexandru I, „venind dinspre Hotin și mergând la Chișinău, a fost nevoit să înopteze la Bălți (în casa boierului Panaite Catargiu [17]), unde s-a înămolit greaua trăsură imperială. Aici i-a sosit știre despre nașterea nepotului său Alexandru II și, în amintirea aceluia eveniment de familie, dânsul a dat satului Bălți prerogativele unei comune urbane. Astfel, Bălți devine pe neașteptate capitala județului Iași. Noul oraș, așezat la mijlocul platoului dintre Prut și Nistru, a devenit în curând un centru de comerț pentru nordul Basarabiei” [18]. I-au fost fixate și 10 iarmaroace pe an pentru comerțul mare de vite – caii, „întrucât până la 1812, pe aici fiind județul Iași, care avea de marcă un cal, era mare târg de cai, și anume: la 2 februarie, la 2 martie; în prima săptămână a Postului Mare – la Sf. Teodor; la 28 mai, la 24 iunie, de Sânziene; la 20 iulie, de Sf. Ilie; la 6 august, de Probajnie; la 15 octombrie – după Sf. Parascheva, la 26 noiembrie, de Sf. Ecaterina, după calendarul rusec, și la 20 decembrie, de ziua Sf. Ignat [19]. În acele zile, la Bălți se întrunea un mare număr de negustori, realizându-se importante daravere cu cai și cu vite mari, pentru a fi apoi exportate în Austria [20].

Cu anul 1818, târgul Bălți își sporește importanța, odată cu înființarea administrației comunale a județului Iași. Marca orașului Bălți, precum și a întregului județ Iași, a fost aprobată printr-un ukaz imperial din 1826, reprezentând un cap de cal pe câmp roșu. Conform jurnalului ministerial, „marca veche a ținutului Iași reprezenta un cal întreg, dar, deoarece până acum numai o parte din acest județ s-a alipit la Imperiu, în amintirea acestei despărțiri în două, s-a fixat noul desen, care reprezintă numai capul animalului trunchiat” [21]. Așa cum afirma Zamfir C. Arbore, „explicația heraldică nu cere alte comentarii. Limpede și lămurit!”.

După 1812, Bălți, devenit acum urbe, a primit inclusiv vizite alese, cum a fost aceea a soției țarului Alexandru al II-lea al Rusiei, Maria Alexandrovna, în cinstea căreia în 1856 a fost pus începutul unei grădini publice în centrul orașului [22].

La 6 martie 1887, orașul Bălți a fost trecut în județul cu același nume, localitatea devenind, astfel, capitala județului Bălți [23]. Cu toate acestea, chiar dacă devenit oraș, nu s-a stabilit și un plan chibzuit în dezvoltarea sa ulterioară, astfel încât, „în loc ca totul să se concentreze în jurul noului centru creat spre a se putea apoi mai lesnicios săvârși lucrările edilitare legate de dezvoltarea unui oraș, s-a dat voie să se clădească oriunde adevărate cocioabe, pereți de lut cu acoperiș de pânză gudronată, scânduri ori petice de tablă: jos în preajma mlaștinilor ori sus, pe coastele râpoase ale dealurilor arse de soare”. În atare mod, noul oraș, așa cum menționa prof. Ion Simionescu, avea „un aspect dezmețat, iar neajunsurile primelor așezări se măreau prin toleranța noilor clădiri, dacă astfel se puteau numi cocioabele presărate peste tot” [24].

Un prim plan general al orașului Bălți a fost aprobat de țarul Rusiei în 1845, conceput după principiul schemei radial-inelare de construcție,

iar un plan de sistematizare a orașului va fi elaborat abia în 1913, fără să fi fost pus în aplicare [25].

Între 1892 și 1894 a fost finalizată construcția căii ferate Bălți-Slobozia-Noua Suliță, care făcea legătura cu Austro-Ungaria, cu acel prilej construindu-se și gara de la Bălți – Slobozia, facilitând, totodată, exportul în Imperiul Austro-Ungar [26]. Deși acea linie de cale ferată trecea la 2 km depărtare de oraș, pe la marginea de nord a satului vecin Slobozia, ea a contribuit, cu toate acestea, să încadreze atât orașul, cât și întreaga regiune agricolă și pastorală în circuitul economic al Rusiei și Austriei [27]. Datorită acestui fapt, către începutul secolului al XX-lea, Bălți devine un centru industrial cu un nivel înalt al comerțului (circa 200 întreprinderi comerciale), cu numeroase fabrici și uzine [28].

Conform unor date de la finele secolului al XIX-lea (1892), suprafața orașului Bălți era de 1.355 desetine și 1.098 stânjeni, din care 300 desetine erau pășuni. Populația orașului Bălți era de 11.118 locuitori, inclusiv 5.968 bărbați și 5.130 femei. După confesiuni, acea populație era majoritar ortodoxă și evreiască, urmată de catolici, armeni și ruși (sectanți). După clase (*soslovii*), populația orașului consta din nobili de naștere, nobili individuali, cler ortodox, cler catolic, cler armean, cler evreu și comercianți, restul populației fiind târgoveți (meșciane).

Orașul avea o singură biserică ortodoxă, una catolică, una sectantă rusească, o sinagogă și 7 case de rugăciune evreiești, 25 dughene de piatră și 265 prăvălii din scânduri. Biserica ortodoxă din Bălți fusese ridicată de către Gheorghe Panaioti, pe la 1795. Autorul planului bisericii era cunoscutul și talentatul arhitect Weismann, care îl elaborase după modelul bisericilor catolice din Galiția. Pereții dinspre apus și răsărit aveau frontoane și foarte frumoase figuri, înăuntru mai fiind și două altare deosebite, cu stâlpi și colonade. Cauza acelei arhitecturi deosebite

consta în faptul că stăpânul moșiei, Panaioti, aducând din Galiția 300 de coloniști armeni, și-a construit o astfel de biserică, pentru a le putea sluji și lor. „Fiind însă oprit în 1804 de autoritățile Moldovenești de a face o biserică și pentru ritul armenesc, el a sfințit-o ortodoxă” [29]. Iconostasul, compus din foarte frumoase icoane, era opera măiastră a pictorului Eustafie din Iași, adus la Bălți de către Prințul Potiomkin [30].

În pofida caracterului defectuos al căilor de comunicație, „cu groaznica șosea pururi înămolită cu stratul lutos al solului”, orașul Bălți și-a menținut, inclusiv în primele decenii ale secolului al XX-lea, rolul de centru important al comerțului cu vite.

3. Locuitorii orașului și județului Bălți în vâltoarea Primului Război Mondial. Primul Război Mondial și, mai ales, căderea dinastiei Romanovilor și revoluția bolșevică din toamna anului 1917 au modificat radical situația Basarabiei, inclusiv a locuitorilor orașului și județului Bălți. Într-un cunoscut studiu despre starea economică a Basarabiei la finele primei conflagrații mondiale, Const. I. Lungu și T. Al. Știrbu menționau că marile operațiuni militare din Carpați și din Galiția (1914–1915) transformaseră Basarabia într-o bază de aprovizionare a armatelor sudice și sud-vestice rusești. Din august 1916, cu intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale, schimbările au fost și mai mari, transformând Basarabia în zonă de război. Au fost construite numeroase depozite militare de muniții, echipamente, alimente pentru aprovizionarea armatelor combatante și a populației civile. Orașele și comunele fuseseră invadate de tot felul de unități, care formau grosul armatelor de operațiuni. Producția industriei basarabene a fost întreruptă, comerțul exterior s-a redus la zero, iar cel interior a fost transformat în simple contingentări, rechiziții și sechestre pentru necesitățile militare și civile [31].

Un eveniment neașteptat, dar care a produs un uriaș val de speranțe atât în Rusia, cât și în întreaga lume, s-a produs la 2/14 martie 1917, când dinastia Romanovilor a fost înlăturată de la putere ca urmare a revoluției burghezo-democratice victorioase, care a proclamat dreptul națiunilor la autodeterminare, inclusiv la despărțire și formarea de state independente [32]. Așa cum menționa I. Zaborovschi, „ca urmare a întâmplărilor anului 1917, când Rusia țaristă s-a prăbușit, descompunându-se în elementele legate odinioară prin silnicii și inechități, moldovenii din Basarabia, în mod firesc s-au ales de o parte, căutând ca în haosul destrămării unei împărății de care ei erau până atunci legați silnic, să-și reia locul pe care li-l hotărâse soarta în cadrul istoriei” [33].

Anume astfel au procedat inclusiv – ba chiar în primul rând – locuitorii orașului și județului Bălți, organizând, printre primii în Basarabia, diverse manifestări, întruniri și conferințe, toate urmărind obiectivul „așezării vieții naționale după rostul firii lor” [34].

La una din primele întruniri de acest fel, din 30 aprilie 1917, delegații din volostea Sloboziei Bălților au cerut inclusiv ca „tot pământul în Basarabia, – fie împărțesc, fie mănăstiresc, fie bisericesc, fie boieresc – să fie dat la poporâni, care-l muncesc cu mâinile lor, fără plată”, iar „colonizarea pământurilor basarabene prin coloniști străini, din alte țări, să se oprească” [35].

Totodată, în paralel cu acțiunile și manifestările cu caracter național, în care un rol esențial îl jucase fostul judecător de pace la Bălți, Ioan Pelivan [36], în cuprinsul orașului și județului Bălți prindea un contur tot mai pronunțat și periculos o mișcare revoluționară cu caracter bolșevic, urmărind instaurarea anarhiei în regiune („*adâncirea revoluției*”, conform terminologiei bolșevice). Ordinul care dezlănțuise debandada în armata rusă de pe Frontul Român a fost dat de

ministrul de Război A. Gucicov, la 5 martie 1917 („*Pricazul Nr. 1*”), prin care se desființa salutul în armată, se suprimau toate restricțiile ce interziceau soldaților calitatea de membri în diferite uniuni și societăți înființate cu scopuri politice, precum și fumatul pe străzi și în stabilimente publice, vizitarea cluburilor și întrunirilor etc. [37].

Așa cum își amintea ulterior generalul M.C. Schina, la intrarea trupelor române, Basarabia se afla „în plină revoltă agrară”, constatându-se „o clasă de proprietari devastați și deposedați” [38]. Conform aceleiași mărturii, procesul revoluției agrare din Basarabia nu fusese declanșat din interior, ci fusese provocat din afară, anume din Petrograd, de unde venea și cuvântul de ordine: „Țărani! Pământul și avutul proprietarilor este al vostru! Luați-l!” [39].

În orașul Bălți, încă din martie 1917 fusese creat un Soviet de deputați ai muncitorilor din Bălți, iar către finele aceluiași an, și un Soviet de deputați ai țăranilor din cuprinsul județului, cu A.G. Paladii în calitate de președinte și cu G.I. Galagan ca locțiitor [40]. De rând cu încercarea nereușită a șefului militar bolșevic din Bălți, căpitanul Anatolie Popa, de organizare a unei rezistențe armate intrării trupelor române în orașul Bălți (ianuarie 1918) [41], de substituire a autorităților legale, - a adunării Zemstvei ținutale, conduse de Costache Leancă, a primăriei orașului (primar Gr. Blajievschi), - atât securitatea locuitorilor județului cât și averea lor au fost grav periclitare de tulburările revoluționare de la finele anului 1917 și din primele zile ale anului 1918 [42], ajungându-se inclusiv la introducerea stării excepționale, la 18 decembrie 1917, de către Consiliul Directorilor Generali (Guvernul Republicii Democratice Moldovenești) [43].

O comisie specială de evaluare a pagubelor cauzate de bolșevici și armata rusă anarhizată în retragere la finele anului 1917 și începutul anului 1918, instituită prin decizia nr. 10.214 din 26

februarie 1918 a Ministerului de Interne al României, Direcțiunea Administrației Generale, a personalului și statisticii [44], a stabilit că, din totalul celor 1.741 de mari proprietari din Basarabia, 1.261 sau 72,4 % au avut de suportat diverse pagube materiale [45]. Cel mai mare număr de proprietăți devastate a fost atestat în Sudul Basarabiei și, mai cu seamă, în județele Ismail și Cahul, acest lucru datorându-se faptului că „din spre frontul românesc de Sud, prin Galați, Reni, Leova s-au strecurat toate bandele care s-au format din armata a 4-a și a 9-a rusă și care, prin aceste regiuni, s-au îndreptat către Odesa” [46].

În regiunea de Nord a Basarabiei, cele mai afectate au fost județele Soroca și Bălți, datorită faptului că prin Iași, Ungheni, Bălți și Soroca „a fost maximum de tranzit a tuturor armatelor rusești, care s-au întors în cea mai mare debandă de pe frontul românesc în Rusia” [47]. În consecință, în jud. Soroca au avut de păgubit circa 251 de proprietari, fiecare din ei suportând pierderi în sumă de 321.861 de ruble, iar în jud. Bălți, au suportat pierderi 179 de proprietari a câte 145.223 ruble fiecare [48].

Așa cum prezența și acțiunile forțelor ruse bolșevizate generau un dublu pericol – de impunere prin forță a unui sistem politic contra voinței populației din Basarabia și distrugerea sistemului logistic al armatei române, dispus în cea mai mare parte în această regiune – guvernul României a hotărât la 17 ianuarie 1918 să acorde sprijinul militar solicitat de autoritățile de la Chișinău. Pentru punerea în aplicare a hotărârii adoptate de guvernul român, Marele Cartier General a încredințat Corpului 6 armată misiunea „să respingă peste Nistru bandele ruse care ar putea încerca să treacă în Basarabia fără ordinul comandantului rus al frontului (D. Șcerbacev – n.n.) și deci cu intenția de a jefui sau ataca trupele noastre; să asigure ordinea și regulata circulație pe calea ferată; să se facă ordine în tot ținutul Ba-

sarabiei, punându-se viața și avutul locuitorilor la adăpostul jafurilor și crimelor” [49].

Pentru îndeplinirea misiunii, Corpul 6 armată avea la dispoziție diviziile 11 și 13 infanterie, 1 și 2 cavalerie, precum și unități aflate la acea dată în rezerva armatelor sau la dispoziția Marele Cartier General. În hotărârea adoptată, Marele Cartier General pleca de la premisa că Puterile Centrale vor respecta prevederile armistițiului încheiat, iar trupele destinate menținerii ordinii în celelalte zone își puteau îndeplini misiunile încredințate [50]. Celor patru divizii destinate să acționeze la est de Prut li s-a ordonat „să distrugă forțele de agitație existente în Basarabia; să se treacă peste Nistru sub escortă, cu trenul sau pe jos, toți soldații ruși dezertori care rătăcesc prin sate și sunt organizați în bande cu scopul de a jefui și răzvrăti pe locuitori. Cei originari din Basarabia vor fi trimiși la vetrele lor” [51].

Divizia a 11-a a trecut Prutul la 10/23 ianuarie 1918 și a înaintat spre Chișinău, pe două coloane. Prima coloană (Brigada 21) s-a deplasat cu trenul pe linia Ungheni-Chișinău. A doua (Brigada 22) s-a deplasat pe jos în direcția Leova – Galbena – Hâncești – Chișinău. Alături de comandantul diviziei, generalul Ernest Broșteanu, se afla și delegația Sfatului Țării condusă de Ion Pelivan. La 12/25 ianuarie 1918, unitățile acestei divizii s-au concentrat în raioane situate la vest de Chișinău. În proclamația generalului Constantin Prezan către cetățenii Republicii Moldovenești erau explicate motivele intrării armatei române în Basarabia: „Voi și țara voastră ca și a noastră, trec acuma prin ceasuri grele hotărâtoare pentru soarta lor. Din toate părțile și de către o mulțime de oameni răi, vi se spun tot felul de neadevăruri, care vă întunecă mintea, vă înrăutățesc inimile și vă fac să nu mai simțiți, unde este binele și unde este răul. În aceste clipe de grea cumpănă și nestatornicie, Sfatul Țării și-a adus aminte de noi și ne-a cerut prin coman-

damentul militar rus să trecem Prutul: 1. Ca să aducem rânduială și liniște în satele și târgurile voastre, punând la adăpost viața și avutul întregului popor împotriva răufăcătorilor și 2. Ca să chezășluim transportul celor trebuincioase pentru traiul armatelor ruse și române, care fac pază la hotarele noastre, apărând prin aceasta și hotarele țării voastre” [52]. În aceeași proclamație se menționa că „oastea română nu va obijdui nici un locuitor din Republica Moldovenească, oricare ar fi neamul și credința lui”. „Vă declar sus și tare – menționa generalul C.Prezan – că Oastea Română nu dorește decât ca prin rânduiala și liniștea, ce aduce, să vă dea puțința să vă statorniciți și să desăvârșiți autonomia și slobozenia voastră, precum veți hotărî voi singuri” [53].

În aceste condiții, în seara zilei de 13/26 ianuarie 1918, cele două brigăzi au intrat, prin puncte diferite, în Chișinău, fiind primite entuziast de întreaga populație⁷¹. În proclamația generalului Ernst Broșteanu către populația Chișinăului se menționa, printre altele, că „popoarele liberale din Europa și din lumea întreagă, care alcătuiesc astăzi marea și sfânta întovărășire pentru slobozirea popoarelor mici de tirania popoarelor mari și care au scris în programul războiului ce duc, câștigarea drepturilor de libertate și de unire a tuturor Românilor, salută cu nespusă bucurie primirea ce ați făcut trupelor române, venite în mijlocul vostru” [54].

În timp ce la Chișinău armatei române i se făcea o primire emoționantă, pe dealurile situate la vest de Tighina trupele bolșevice s-au instalat în poziții de apărare, hotărâte să mențină trecerea permanentă peste Nistru. Un prim atac declanșat în ziua de 15/28 ianuarie 1918 a eșuat. După violente lupte, reluând ofensiva în ziua de 25 ianuarie / 7 februarie 1918, unitățile române au pus stăpânire pe orașul Tighina, iar forțele adverse fiind urmărite până la Nistru. Luând sub control podul peste Nistru de la Tighina și

întregul parcurs al căii ferate Tighina – Chișinău – Iași, armata română și-a îndeplinit, practic, misiunea încredințată [55]. În comunicatul oficial al generalului E. Broșteanu cu ocazia ocupării Tighinei, se menționa că „cetatea și podul sunt în mâinile noastre. Am căpătat o enormă cantitate de tunuri, arme și munițiuni. Orașul n-a putut fi cruțat de ororile războiului. Pierderile noastre sunt cu totul neînsemnate. Bolșevicii au fost alungați dincolo de Nistru. Pierderile lor se ridică la aproape zece mii de morți” [56].

În așa mod, având conștiința că luptau nu numai pentru cauza propriei națiuni, dar și pentru a împiedica bolșevismul să invadeze și alte zone ale Europei, diviziile române au curățat până la sfârșitul lunii ianuarie 1918, localitățile aflate sub ocupația trupelor bolșevice [57].

Conform mărturiilor lui Agricola Cardaș, „la începutul lunii ianuarie 1918 intrând armatele române, în entuziasmul patrioților moldoveni și a întregii populațiuni, liniștea se restabilește ca prin farmec, soldații bolșevici fug în grabă spre Nistru, iar pe la sate ordinea se întornează, fiecare căutând a-și repara pierderile și a se pune din nou pe lucru constructiv, prădătorii restituind parte din inventarul viu și mort ce-și însușiseră” [58]. În astfel de condiții prielnice, revenirea Basarabiei în spațiul de cultură și civilizație românească devenea nu numai posibilă, ci și dorită de majoritatea populației, atestându-se manifestări populare spontane pentru unirea Basarabiei cu România.

Astfel, cea dintâi moțiune pentru unire a fost votată în ziua de 3 martie 1918 de către Zemstva județului Bălți, iar la 13 martie o moțiune identică a fost votată de Zemstva județului Soroca [59], toate acele acțiuni culminând cu istorica Declarație a Sfatului Țării de unire a Basarabiei cu România din 27 martie / 9 aprilie 1918. Adoptată cu 86 de voturi „pro”, 3 „împotriva”, 36 de abțineri și 13 absențe, Declarația Sfatului Țării

a proclamat, „în numele poporului Basarabiei”, că „Republica Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechei Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, în baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mamă-sa România” [60].

Redând atmosfera înălțătoare a acelor zile de primăvară a anului 1918, omul politic și de cultură basarabeian Ștefan Ciobanu menționa că Declarația Sfatului Țării de unire a Basarabiei cu România a marcat momentul culminant al sforțărilor poporului basarabeian pentru dobândirea libertăților sale naționale, fiind ultimul act revoluționar la care a recurs pentru a-și determina soarta [61].

În atare mod, cu anul 1918 începe o perioadă calitativ nouă în evoluția Basarabiei, inclusiv a populației orașului și județului Bălți, perioadă în care provincia istorică dintre Prut și Nistru, revenită în spațiul de cultură și civilizație românească din care fusese smulsă abuziv la 1812, a evoluat din punct de vedere social-politic, demo-economic și cultural în componența statului național unitar român. Același an 1918 a adus tuturor locuitorilor României Întregite trei mari schimbări fundamentale: unitatea națională, reforma agrară și sufragiul universal, toate înscriindu-se pe traseul modernității și al modernizării. Dintre acestea, prima a ridicat România de la o putere mică la una de rangul al doilea în Europa, urmând imediat după Polonia și Italia; a doua, satysfăcând foamea de pământ a țăranilor, a înlăturat orice pericol al unei revoluții de jos și a imunizat România contra bolșevismului, cu toată apropierea ei de Rusia; a treia a înzestrat națiunea cu mijloacele unei autoexprimări democratice, legiferându-se dreptul de vot universal, direct, secret și obligatoriu (R.W. Seton Watson).

4. Populația orașului și județului Bălți în anul Marii Uniri. Așezat pe malul drept al râulețului Răut la confluența cu Răuțelul în mijlocul Basarabiei de Nord, la încrucișarea drumurilor ce duc spre Iași și Cernăuți, Bălți în calitatea sa de capitală a județului cu același nume era considerat în 1918 drept unul din orașele cu cele mai mari șanse de dezvoltare în noile condiții de viață, deschise de întregirea României [62].

Orașul avea o populație totală de 22.000 de locuitori stabili – 10.800 de bărbați și 11.200 de femei – la care se adăugau peste 8.000 de persoane „populație flotantă” [63]. Avea 7.466 de menaje, respectiv 3.407 clădiri locuite și 49 neocupate.

La fel ca orașele Cahul sau Orhei, Bălți se afla sub un regim special de proprietate embaticară a boierilor Catargi – Crupenschi, regim neadmis în România pentru orașe întregi. În București, bunăoară, aproape întreg cartierul „Tei” era proprietate embaticară a familiei și descendenților domnitorului Ghica Vodă [64]. În vederea elaborării și transpunerii în viață a unui plan modern de amenajare și de extensiune al orașului, administrația comunală își declarase intenția de renunțare la acel regim de proprietate embaticară, fapt ce s-a realizat în procesul reformei agrare din anii imediat postbelici.

Orașul Bălți ocupa o suprafață totală de 931 ha, inclusiv 744 ha suprafață clădită. Cele 61 de străzi din cuprinsul orașului aveau o lungime totală de 29.053 m, dintre care 15.687 m străzi nepavate și 13.368 m străzi pavate.

Cele două piețe publice din cuprinsul orașului ocupau o suprafață totală de 32 ha, în timp ce grădinile, inclusiv grădina publică, de numai 4 ha. Între clădirile principale din oraș se numărau: Prefectura de județ, Tribunalul, Primăria orașului, Zemstva județeană, Administrația financiară, PTT, Poliția de oraș, Brigada de siguranță, etc.

Orașul nu era canalizat. Apa de băut, insuficientă, se pompa dintr-o fântână arteziană

într-un rezervor de 20 m³ și dintr-o altă fântână obișnuită. Serviciul de salubritate nu fusese încă creat; fiecare locuitor avea obligația de a-și face curat pe ½ porțiune de strada ce aparținea fața-dei casei sale. Gunoiul era transportat cu căruțe particulare la depozitele din afara orașului unde, cu o anumită periodicitate, era ars [65].

Orașul era luminat cu electricitate de la o uzină particulară. Există o concesiune pentru iluminatul electric, care instalase 16 felinare a câte 200 „lumânări zecimale”, examinându-se posibilitatea trecerii la iluminatul în regie. Încălzitul se făcea cu lemne, stuh și turte din floarea-soarelui.

În oraș funcționau două spitale și mai multe instituții de binefacere. Instrucțiunea se da în 6 licee și școli secundare de stat și particulare și în 10 școli primare. Aici apăreau trei reviste periodice românești: Tribuna administrativă, Vremea Nouă și Secerea.

Comerțul și industria erau destul de dezvoltate, în oraș funcționând peste 5 mori, 14 fabrici de ulei, 7 de săpun, una de spirt, două de bere, două turnătorii, o fabrică de mobilă, una de piele, o alta de tuburi etc. Creditul și relațiile comerciale erau înlesnite de 6 bănci și alte instituții financiare și comerciale [66].

Împreună cu cele 299 de comune rurale, orașul Bălți alcătua județul cu același nume, având o populație totală de 372.012 locuitori stabili, inclusiv 183.858 bărbați și 188.154 femei. Din punct de vedere administrativ, județul Bălți era compus din 5 plase, având în cuprinsul acestuia 72.971 de clădiri și 79.851 de menaje [67].

În anul 1918, județul Bălți avea o suprafață de 4.973 km² sau 4.662 verste pătrate. Caracterizându-se printr-o agricultură dezvoltată, județul avea întinse suprafețe cultivabile de circa 601.975 ha, care se repartizau pe categorii în felul precum urmează: teren arabil 457.609 ha, livezi de pomi fructiferi 2.453 ha, vii altoite 1.728 ha, vii producători direcți 9.580 ha, vițe indigene

313 ha, fânețe naturale 842 ha, pășuni 73.162 ha, lucerniere 1.230 ha, trifoiști 85 ha, păduri 27.994 ha, iazuri 1.692 ha, vetre de sat 15.340 ha, teren neproductiv și drumuri 9.680 ha [68].

Așezat pe râulețul Răut, în mijlocul regiunii Basarabiei de Nord, la răscrucea drumurilor ce duceau spre Iași și Cernăuți, importanța orașului Bălți a fost într-o continuă creștere în perioada interbelică [69], având „cele mai mari șanse de dezvoltare în noile condiții de viață”.

Note și referințe bibliografice:

1. Ioan Scurtu, Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, p. 3 și urm.; Idem, Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918–1940), București: Editura Enciclopedică, 2009, p. 12.

2. Toader Nicoară, Istorie locală și surse orale / Ministerul Educației și Cercetării al României. Proiectul pentru Învățământul Rural, 2005, p. 1.

3. Ibidem.

4. Pentru Nicolae Iorga, bunăoară, era de domeniul evidenței că „numele-i vine (...) de la așa de multe bălți pe care le lasă Răutul – el însuși un șir de băltoage – primăvara și care se fac iarna un noroi ucigător” (Nicolae Iorga, Neamul românesc în Basarabia. Ediție îngrijită, introducere și bibliografie de Jordan Datcu, București: Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 56-61).

5. Zamfir C. Arbure, Basarabia în secolul XIX, București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, p. 284-287.

6. Ispisoace și zapise (documente slavo-române) publicate de Gh. Ghibănescu, profesor onorar, membru corespondent al Academiei Române. Vol. VI. Partea II, Tipografia „Goldner”, concesionari Al. Țerek & Gh. Caminschi, Iași, 1933, p. VI.

7. I. Iosifescu, Istoria orașului Bălți. În: „Basarabia economică și socială” (Bălți), 15 iulie 1924. O frumoasă legendă, care însă nu se confirmă documentar, pune apariția localității Bălți în legătură cu principesa Ringala de Mazovia, soția voievodului

Moldovei Alexandru cel Bun, de la care ar fi primit în dar, pe la 1421, târgul Siret și moșia Voloveț, inclusiv teritoriul pe care s-a ridicat viitorul oraș.

8. Ștefan Ciobanu, Orașele, în Basarabia. Monografie sub îngrijirea D-lui Ștefan Ciobanu, Impri-
meria Statului, Chișinău, 1926, p. 93.

9. Dicționarul statistic al Basarabiei. Ediție oficială, Chișinău: Editura Glasul Țării, 1923, p. 14-15.

10. Vezi: Pavel Dumbrăveanu, Victor Ladaniuc, Vladimir Nicu, Bălți, în Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat. Vol. 1, Agenția Națională de Presă „Moldpres”, Chișinău, 1999, p. 366.

11. Ispisoace și zapise (documente slavo-române) publicate de Gh. Ghibănescu, profesor onorar, membru corespondent al Academiei Române. Vol. VI. Partea II, Tipografia „Goldner”, concesionari Al. Țerek & Gh. Caminschi, Iași, 1933, p. 1.

12. T.-T. Marșalcovschi, Geneza municipiului Bălți: concept urbanistic și prima atestare, În: Anuarul Catedrei Discipline Socioumanistice, 2007-2008, Presa Universitară Bălțeană, Bălți, 2009, p. 6-28; Idem, Bălți: geneza și evoluția urbei, în „Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială”, IV, nr. 5-6, Chișinău, 2013, p. 102. Prima atestare documentară a localității Bălți se conține în comentariile legate de expediția armatei polono-lituaniene contra Imperiului Otoman. În septembrie 1620, armata polonă comandată de Stanislaw Żółkiewski a trecut frontiera cu Moldova la Iargura și s-a oprit lângă Ungheni, la 7-8 km de Țuțora. După pierderea bătăliei de la Țuțora, polonezii s-au retras prin satele Petrești, Scumpia, Catranâc, „iar pe la amiaza zilei de 4 octombrie ajung la râul Răut, lângă satul Bălți”. Seara, trupele polone au trecut Răutul și la 5 octombrie au ajuns la râul Cubolta. Așadar, prima atestare a orașului Bălți are loc la 4 octombrie 1620.

13. I. Iosifescu, Istoria orașului Bălți, în „Basarabia economică și socială” (Bălți), 15 iulie 1924.

14. D. Iov, Un oraș basarabean: Bălți, În: „Viața Basarabiei”, anul II, nr. 12, decembrie 1933, p. 47-52.

15. Ibidem.

16. Alexei Agachi, Organizarea administrativă a Țării Moldovei sub ocupația militară rusă (1806-

1812), în Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale, 14-16 mai 1812, Chișinău-Iași. Coord.: Gh. Cliveti, Gh. Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 126.

17. П.А. Крушеван. Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Издание газеты «Бессарабец». Москва: Типография А.В. Васильева, 1903. С. 223-224.

18. Zamfir C. Arbure, Basarabia în secolul XIX, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1898, p. 284-287.

19. Ispisoace și zapise (documente slavo-române) publicate de Gh. Ghibănescu, profesor onorar, membru corespondent al Academiei Române. Vol. VI. Partea II, Tipografia „Goldner”, concesionari Al. Țerek & Gh. Caminschi, Iași, 1933, p. 2.

20. Zamfir C. Arbure, Basarabia în sec. XIX, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1898, p. 287.

21. Ibidem, p. 284-287.

22. Dicționarul statistic al Basarabiei. Ediție oficială, Chișinău: Editura Glasul Țării, 1923, p. 14.

23. I. Iosifescu, Istoria orașului Bălți. În: „Basarabia economică și socială” (Bălți), 15 iulie 1924.

24. I. Simionescu, Orașele din România. Ed. a II-a, București: Ed. „Cartea Românească”, 1925, p. 81.

25. Scarlat Panaitescu, Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920-1926). Vol. I, Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1926, p. 51-54.

26. Gheorghe Baciu, Din istoricul localității Slobozia – Bălți. In „Destin românesc”, an. XI (XXII), nr. 4 (98), 2016, p. 113-114; Mihai Bărbulescu, Bălți, 1818-1944, București: Editura Academiei Române, 2017, p. 31.

27. Pavel Dumbrăveanu, Victor Ladaniuc, Vladimir Nicu, Bălți, în Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat. Vol. 1, Chișinău: Agenția Națională de Presă „Moldpres”, 1999, p. 370.

28. P. Cazacu, Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1918, „Viața Românească”, S.A., Iași, F.a., p. 31.

29. П.А. Крушеван. Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Издание газеты «Бессарабец». Москва: Типография А.В. Васильева, 1903. с. 224-225.
30. Zamfir C. Arbure, Basarabia în secolul XIX, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1898, p. 284-287.
31. Const. I. Lungu, T. Al. Știrbu, Basarabia economică, în Basarabia. Monografie sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Imprimeria Statului, Chișinău, 1926, p. 409-410.
32. Centenar Sfatul Țării 1917-2017. Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău, 21 noiembrie 2017. Coord.: Gheorghe Cliveti, Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Chișinău: Editura Lexon Prim, 2017, passim.
33. I. Zaborovschi, Istoria, în Basarabia. Monografie sub îngrijirea D-lui Ștefan Ciobanu, Imprimeria Statului, Chișinău, 1926, p. 149-150.
34. Ibidem, p. 150.
35. «Кувынт Молдовенеск», № 34 (234), 30 априлие 1917.
36. Detalii la Ion Constantin, Ion Negrei, Gh. Negru, Ioan Pelivan: părinte al mișcării naționale din Basarabia, București: Biblioteca Bucureștilor, 2011.
37. Gh. V. Andronachi, Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii, M.O. și Imprimeriile Statului, Chișinău, 1933, p. 99.
38. General M.C. Schina, Pe marginea Unirii. Basarabia. Ianuarie 1918 – iunie 1919, Institutul de arte grafice „Lupta” N. Stroilă, București, 1938, p. 20.
39. Ibidem, p. 19.
40. А. Еремия, Ю. Рошкован. Бэлць // Енциклопедия Советикэ Молдовеняскэ. Вол. 1. Кишинэу: Редакция принципалэ а ЕСМ, 1970. П. 541-542.
41. Н. Ройтман. Апэраря де ла Бэлць (22-23 януарие / 4-5 фебруарие 1918 // Енциклопедия Советикэ Молдовеняскэ. Вол. 1. Кишинэу: Редакция принципалэ а ЕСМ, 1970. П. 541-542.
42. Vezi: Câteva documente în legătură cu tulburările revoluționare din Basarabia până la venirea armatelor române, în Gh. V. Andronachi, Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii, M.O. și Imprimeriile Statului, Chișinău, 1933, p. 178-182.
43. Mihai Bărbulescu, Bălți (1818–1944), București: Editura Academiei Române, 2017, p. 61.
44. Arhivele Naționale ale României, București, fond Ministerul de Interne, dosar 465/1918, fila 3.
45. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 1416, dosar 2, inv. 2, fila 19 verso („Observațiuni generale asupra pagubelor produse de bolșevici proprietarilor din Basarabia în anul 1918”. Semnat: șeful Statisticii, E. Giurgea).
46. Ibidem, fila 19-19 verso.
47. Ibidem, fila 18 verso.
48. Ibidem, fila 18-18 verso.
49. Ibidem, p. 167.
50. Ibidem, p. 167-168.
51. Ibidem, p. 168.
52. Ștefan Ciobanu, Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918, Chișinău: Editura Universitas, 1993, p. 231-232.
53. Ibidem, p. 232.
54. Ibidem, p. 235.
55. Armata Română și Marea Unire. Contribuții la realizarea Unirii și la consolidarea statului național. Îngrijit de dr. Teodor Pavel, dr. Nicolae Ciobanu, Cluj-Napoca: Editura „Daco-Press”, 1993, p. 170-171.
56. Ștefan Ciobanu, Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918, Chișinău: Editura Universitas, 1993, p. 231.
57. Ion M. Oprea, România și Imperiul Rus. Vol. I (1900–1924), București: Editura Albatros, 1998, p. 180.
58. Agricola Cardaș, Aspecte din reforma agrară basarabeană, Chișinău: Editura „Foaia plugarilor”, 1924, p. 60.
59. Gherman Pântea, Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei. Ed. a II-a, Chișinău: Tipografia „Dreptatea”, 1932, p. 87.
60. „Monitorul Oficial”, nr. 309, 30 martie / 12 aprilie 1918. Partea oficială, Iași, 29 martie 1918, p. 3769-3770.

61. Ștefan Ciobanu, Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia, București: Editura „Cartea Românească”, 1929, p. VII și urm.

62. Ștefan Ciobanu, Orașele, în Basarabia. Monografie sub îngrijirea D-lui Ștefan Ciobanu, Impri-
meria Statului, Chișinău, 1926, p. 93.

63. Dicționarul statistic al Basarabiei. Ediție oficială, Tipografia Societății Anonime „Sfatul Țării”, Chișinău, 1923, p. 14.

64. Cincinat I. Sfințescu, Orașele Basarabiei (din punct de vedere edilitar). Comunicare prezentată la Congresul de la Iași din 9-12 octombrie 1921, F.e., București, 1921, p. 4.

65. Ibidem, p. 12.

66. Scarlat Panaitescu, Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920–1926). Vol. I, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1926, p. 53-54.

67. Dicționarul statistic al Basarabiei. Ediție oficială, Chișinău, 1923, p. 118.

68. Almanahul orașului și județului Bălți. În-
tocmit de A. Zigberman și Ef. Haschelevici, F.e.,
Bălți, F.a., p. 54-57.

69. Ștefan Ciobanu, Orașele, în Basarabia. Monografie sub îngrijirea D-lui Ștefan Ciobanu, Impri-
meria Statului, Chișinău, 1926, p. 93.

Orașul și județul Bălți de la începuturi până în anul Marii Uniri

Rezumat: Constituind un preambul la o abordare aprofundată, la nivel județean și local, a mersului și rezultatelor aplicării reformei agrare din anii 1918–1940 în cuprinsul județului Bălți, prezentul demers oferă cititorilor o istorie panoramică a capitalei acestuia, de la primele atestări documentare și până în anul Marii Uniri. În condițiile în care tranziția la o societate democratică, liberală și plurală impune cu necesitate obiectivă revizuirea perspectivelor cercetării istorice, considerându-se demne de interes inclusiv istoriile locale și cele regionale, articolul nostru se vrea a fi o contribuție la istoria locală și cea regională a Basarabiei interbelice, urmărind, în particular, reconstituirea unui important capitol de istorie și retrologie agrară.

Cuvinte-cheie: întemeiere, orașul Bălți, județul Bălți, retrologie agrară, reformă agrară, Marea Unire.

Balti city and Balti country from beginning to the Great Union

Abstract: As a preamble to a thorough approach, at the County and local level, and the results of the application of the skill in the agrarian reform of 1918–1940 in the Bălți County, this approach offers readers a panoramic history of the capital, the earliest documented mentions of the documentary and the Great Union. Given that the transition to a democratic, liberal and plural society implies with objective necessity the revision of the perspectives of historical research, considering itself to be of interest, including local and regional histories, our article is meant to be a contribution to the local and regional history of Inter-war Basarabia, aiming, in particular, to reconstruct an important chapter of agrarian history and retrology.

Keywords: foundation, Bălți City, Bălți County, agrarian retrography, agrarian reform, the Great Union.

O stradă din Bălți, secolul XX

Primăria orașului Bălți în anii '30, secolul XX